

El valor del treball en l'era del «precariat»: entre el valor expressiu i el valor instrumental

Jordi Busquet

Professor de sociologia de la Universitat Ramon Llull

Alguns economistes com Jeremy Rifkin auguren la fi del treball. Consideren que la robotització de l'economia i la intel·ligència artificial tindran un efecte clarament disruptiu que comportarà la destrucció de moltes ocupacions tradicionals. Els costos personals de la transició seran molt alts per a aquells individus —sobretot per a persones grans— que seran expulsats del mercat laboral de manera prematura i es veuran forçats a acceptar feines infravalorades o hauran de romandre a l'atur a l'espera d'una jubilació anticipada. L'exclusió prematura del mercat de treball és traumàtica especialment per a aquells homes i dones que han fet de la professió un element central de la seva vida.

La nova revolució tecnològica —pròpia de la quarta revolució industrial— pot tenir un efecte negatiu per a amplis sectors de la població. No obstant això, altres economistes, més optimistes, sostenen que la destrucció de velles professions anirà acompanyada de la creació de nous jaciments d'ocupació en el sector serveis i especialment en el camp de la salut i de la cura personal. Tal vegada, sostenen, el balanç serà força positiu.

1. Treball i ciutadania

En les societats contemporànies el treball ocupa un lloc central en la vida dels individus. Mentre que a la Grècia clàssica el *ciutadà* era un



En el món contemporani l'ocupació esdevé el principal mitjà per participar en la vida social.

individu privilegiat que participava en la presa de decisions i podia abstenir-se de treballar (atès que tenia esclaus al seu càrrec), en la societat burgesa el treball esdevé la principal forma de participació en la vida pública, i l'ocupació, el principal criteri de definició de l'estatus social. En el món contemporani l'ocupació esdevé el principal mitjà per a participar en la vida social. La burgesia com a classe social emergent —enfrontada a la noblesa— va fer de la laboriositat un tret distintiu i una virtut molt preuada. Gràcies al treball i a l'acumulació de riquesa, la burgesia va conquerir el poder econòmic (i més endavant el poder polític). És cert que les persones molt riques —sigui quin sigui l'origen de la seva riquesa— es poden permetre el luxe de viure confortablement sense treballar (gràcies als estalvis o als ingressos que provenen de les rendes del capital), però la immensa majoria de la població —també la burgesia— necessita treballar.

2. El valor del treball

El politòleg nord-americà Ronald Inglehart sosté que en la societat actual prevalen els valors de caire postmaterialista. Mentre que en un règim d'escassetat els individus tendeixen a (sobre)valorar el que és material, en una *societat opulenta* (on hi ha abundància de tot) els individus tendeixen a prioritzar la satisfacció en el pla espiritual. Som davant d'un canvi generacional que implica alhora un canvi en el sistema de valors: «En les societats postindustrials», sosté Inglehart, «l'accent recau en valors postmaterialistes com l'autorealització personal, la participació —sovint estetitzant— en la política o l'amor a la natura». El gir postmaterialista posa en evidència que alguns grups socials, com a conseqüència de la millora de les condicions generals de vida de la població, donen més importància als valors espirituals que al benestar material.



Només una minoria de la població es pot plantejar la feina com una via de realització personal.

No estem segurs que les tesis de Ronald Inglehart s'hagin confirmat. Només una minoria de la població es pot plantejar la feina com una via de realització personal. En parlar del valor del treball ens referim a la importància i a la significació social del treball en la nostra societat; i no fem referència únicament al salari (que expressa la seva cotització de mercat), sinó, en clau weberiana, a la transcendència i a la significació que té el treball en les societats contemporànies. ¿Quin valor té el treball? ¿Què és més important: la professió o els diners? ¿En el món contemporani el treball té un valor intrínsec (és un fi en si mateix) o té un valor merament instrumental (atès que és el que ens permet «guanyar-nos la vida»)? Davant d'aquesta disjuntiva podria semblar una frivolidat oblidar que el treball segueix sent necessari per a la major part de la població. No hi ha elecció. No es pot viure sense treballar.

3. L'ètica del treball

La concepció que els individus tenen del treball està estretament vinculada amb una determinada concepció de la vida. En les generacions precedents el treball prenia una significació en el marc d'una determinada cosmovisió religiosa que entenia la professió com una obligació o un compromís de l'individu amb Déu i amb la societat.

No és el moment de refer-ne la història, però es pot dir que en la tradició catòlica el treball ha estat poc valorat. N'hi ha prou a recordar que en el llibre del Gènesi Adam i Eva van ser expulsats del paradís terrenal, i Adam va ser condemnat a «guanyar-se el pa amb la suor del seu front». El treball era una mena de càstig diví. No podem oblidar que la paraula *treball* prové del mot llatí *tripalium*, que era un vell instrument de tortura.



L'ètica protestant va introduir la idea que el centre de la vida és el temps de treball regular.

En el protestantisme, en canvi, el treball assoleix un valor positiu i ocupa un lloc central en l'escala de valors dels individus. En aquesta tradició el treball és percebut com un deure i un mandat que l'individu ha de complir per a una major glòria de Deu: «Ni tan sols el ric té dret a menjar si no treballa.»¹ Mentre que el catolicisme permet als fidels portar una vida contemplativa centrada en l'oració, el protestantisme —que va clausurar convents i monestirs— fomenta la laboriositat en tots els ordres de la vida. Com assenyala Max Weber, «a Déu no li agrada veure gent que es limita a meditar i a pregar, sinó que vol que treballin».² El predicador protestant Richard Baxter enumera les tres actituds centrals de l'ètica del treball en la tradició protestant: la feina s'ha de considerar com un fi en si mateix, s'ha de fer tan bé com sigui possible i s'ha de considerar un deure que cal fer perquè s'ha de fer.

Segons Max Weber hi ha una *afinitat electiva* entre l'ètica protestant i l'esperit del capitalisme. La cultura protestant afavoreix el sorgiment d'una mentalitat ascètica i disciplinada que afavoreix el desenvolupament de l'economia capitalista. Es proposa una nova concepció del temps, i específicament del temps de treball. La feina es fragmenta i s'administra regularment segons les agulles del rellotge. El protestantisme contribueix decisivament —potser sense proposar-s'ho— al fet que faci fortuna aquella màxima de Benjamin Franklin: *El temps és or*.

L'ètica protestant va introduir la idea que el centre de la vida és el temps de treball regular.³ El treball repetit regularment organitza tota la resta d'usos del temps: «El treball regular o eventual que el jornalero ordinari es veu obligat a agafar representa una situació transitòria, sovint inevitable i en qualsevol cas indesitjable. A la vida de l'home “sense professió” li mancarà sempre aquell caràcter sistemàtic i metòdic que exigeix [...] l'ascetisme intramundà.»⁴ El protestantisme



L'ocupació està valorada com una possessió,
com si fos una mena de bé de consum.

demana un major aprofitament del temps, en especial del temps de treball. Perdre el temps és pecat. El treball és el remei contra tota *temptació*, contra la *vida impura*: «El temps de què disposem és infinitament curt, i tan curt com preciós, per a “consolidar” la nostra vocació (*Berufung*). Malbaratar-lo a cop de “relacions socials”, de “xerrameques”, de luxes [...], és del tot condemnable moralment [...]. El temps és infinitament valuós, perquè cada hora que es perd és una hora perduda de treball al servei de la glòria de Deu.»⁵

Lligat a un procés general de secularització, avui el treball s'ha vist despullat del seu sentit transcendent i, cada cop més, és percebut com una activitat terrenal amb finalitats terrenals. Segons Max Weber, el protestantisme ha contribuït en el terreny de les idees a crear una maquinària social i econòmica molt important. L'ascetisme religiós participa en la creació d'un nou ordre econòmic que col·loca el treball productiu en primer terme. Un cop la maquinària funciona, aquesta ja no necessita de cap mena de legitimació religiosa: «D'altra banda, és un fet que el capitalisme triomfant, des que reposa sobre una base mecànica, ja no necessita d'aquest suport [espiritual].»⁶ En el moment en què el treball perd la fonamentació religiosa i transcendent, sorgeix el problema de la seva manca de sentit: «El purità volia ser un bon professional; nosaltres no tenim cap altre remei que ser-ho. En efecte, a partir del moment en què l'ascetisme “penjà la sotana”, sortí dels monestirs per introduir-se en la vida professional i començar a presidir la moral secular (intramundana), tot d'una va participar en la construcció de la grandiosa configuració de l'ordre econòmic modern.»⁷ Segons Weber, la idea del deure professional ronda per la nostra vida com un fantasma de creences d'altres temps. Actualment l'individu tendeix a renunciar a tota mena d'explicacions transcendents del compliment del deure professional.

Aquest procés de secularització segurament reverteix en una

pèrdua progressiva del sentit moral del treball, el qual és percebut com una activitat que l'individu es planteja obertament en un sentit clarament instrumental (es treballa per diners) i per poder cobrir les necessitats creades en l'esfera del consum. L'ocupació està valorada com una possessió, com si fos una mena de bé de consum que té una importància privilegiada i del qual depenen els altres béns.

Fins aquí hem descrit breument com ha evolucionat la cultura del treball dins la tradició protestant. Tanmateix, la cultura laboral no ha evolucionat arreu de la mateixa manera. Els canvis d'actitud respecte al treball no responen només als canvis que s'han produït en el sistema de valors ideològics (com si aquest sistema configurés una esfera autònoma completament desvinculada del món del treball). Creiem que cal relacionar els canvis ideològics amb la nova realitat social i econòmica, i més específicament amb la transformació de les condicions generals de vida.

4. L'estètica del consum

El fordisme i l'anomenada *societat de consum* van afavorir un canvi radical de mentalitat. El consum té una importància creixent i una significació social pròpia desvinculada del món del treball. Es produeix una ruptura entre el temps de treball i el temps de lleure. És un canvi significatiu. El lleure en les societats de caràcter rural era un temps de repòs, subordinat estretament als ritmes del treball. El calendari festiu depenia dels cicles de la terra i dels cicles de la naturalesa. Com assenyalava el sociòleg Salvador Cardús, el temps de festa era un temps de celebració estretament vinculat a la feina.⁸

La pèrdua de relació significativa entre la feina i el lleure pot implicar un procés de desdoblament de l'existència en dues esferes separades (i gairebé contraposades): l'esfera del treball i l'esfera de l'oci. La irrupció de la societat de consum erosiona els valors de la cultura protestant. Podem dir que s'ha invertit la relació significativa entre el treball i el lleure. D'una societat de caràcter productivista centrada en el treball, hem passat a una societat postfordista on el consum i el lleure prenen un major protagonisme. Zygmunt Bauman conside-



Segons Bell, cal que l'individu sigui consumidor sense deixar de treballar i treballador sense deixar de consumir.

ra que hem assistit al pas d'una «comunitat de productors», pròpia d'una societat industrial moderna, a una «societat de consumidors», pròpia de l'era postindustrial.⁹ Esquemàticament podem dir que s'ha passat del predomini de l'*homo faber* a l'hegemonia de l'*homo ludens*.

A la segona meitat del segle XX es considera el consum com una dimensió fonamental de la societat. L'adveniment de la *societat de consum* ha estat possible gràcies a la millora generalitzada de les condicions de vida de la població, gràcies a un sistema productiu eficient, al desenvolupament de la indústria de la publicitat i a la difusió de la compra a terminis.¹⁰ La societat de consum és possible també gràcies a la substitució de la moral puritana tradicional (que fomentava els valors del treball i l'estalvi) per una nova moral romàntica i hedonista procliu al consum pel consum.¹¹ Efectivament, s'ha passat d'una fase del capitalisme que demanava una actitud austera, d'estalvi i sacrifici, pròpia del primer capitalisme d'acumulació, a una actitud més dissipada i de gaudi espontani propiciada pel consumisme. Com assenyala Daniel Bell, aquest és l'origen del que ell anomena les *contradiccions culturals del capitalisme*.¹² Segons Bell, cal que l'individu sigui consumidor sense deixar de treballar i treballador sense deixar de consumir. Dit de manera provocadora: el sistema econòmic necessita individus «puritans, austers i sacrificats» en l'àmbit del treball i «dissipats i hedonistes» en l'àmbit del consum.

Però no tot és tan senzill. Vivim en una època complexa i contradictòria. La significació del treball varia molt d'una cultura a una altra, d'un temps a un altre. La nostra hipòtesi és que mentre que els treballadors poc qualificats, que fan tasques de caire monòton i repetitiu, ho fan bàsicament per diners, els treballadors més qualificats —més autònoms i capaços d'organitzar el contingut de l'activitat productiva— tendeixen a atorgar un valor intrínsec al treball que realitzen i cerquen d'alguna manera la seva realització personal.



Una situació d'atur estructural contribueix a empitjorar les condicions de treball de tota la classe treballadora.

5. El valor del treball en el precariat

La major part de treballadors assalariats mantenen una relació negativa amb la feina. Segons alguns estudis, només un 15% de la població nord-americana se sent satisfeta de la feina que fa.¹³ D'altra banda, la precarització de les condicions de treball és un tret característic de les societats contemporànies. Alemanya, per exemple, motor econòmic d'Europa, té un nivell d'ocupació rècord; tanmateix, un de cada cinc treballadors alemanys té el que es coneix com un *minijob*, posicions precàries que impliquen ingressos inferiors als cinc-cents euros al mes.

És cert que la *desregulació* del mercat del treball ha comportat una profunda sensació d'inseguretat i d'incertesa vital. Aquest neguit afecta especialment els treballadors poc qualificats que fan feines rutinàries i repetitives. L'economista britànic Guy Standing constata la irrupció d'un nou *precariat*. Es tracta d'una «nova classe social» formada per treballadors pobres (*working poor*) amb un escàs capital econòmic, social i cultural. El precariat es veu afectat per ingressos baixos, horaris irregulars i ocupacions insegures i de caire temporal. A més, s'enfronten a una protecció social menor. A aquests treballs insatisfactoris i a carreres inestables, cal afegir-hi la manca d'autonomia i de control del contingut de les tasques a fer.

El nombre de treballadors en precari ha crescut de manera significativa en els darrers temps. L'anomenada *uberització* de l'economia comporta una clara pèrdua de drets sindicals i un afebliment de la capacitat negociadora dels treballadors. Més enllà de la precarietat, però, segurament la pitjor desgràcia és quedar-se sense feina. La desocupació suposa una tragèdia per a les persones que es troben en aquesta situació. L'aturat viu el temps com un temps homogeni, amorf i sense sentit: l'aturat no treballa, però en sentit estricte tampoc no té oci. En *La corrosió del caràcter*, Richard Sennett descriu la situació

d'individus que han viscut trajectòries laborals erràtiques i inestables.¹⁴ Alguns individus, en perdre la feina, han perdut la confiança i la seguretat en si mateixos. Una situació d'atur estructural contribueix a empitjorar les condicions de treball de tota la classe treballadora. Com assenyala David Lizoain, «una taxa d'atur alta comporta l'inici d'una ràpida i devastadora caiguda en picat de les condicions laborals. L'existència d'un important *exèrcit industrial de reserva*, compost per individus “desesperats” disposats a treballar a qualsevol preu, fa que els treballadors perdin poder de negociació».¹⁵

6. El valor del treball en les classes creatives

El valor del treball en el precariat contrasta radicalment amb la significació que té el treball per als membres de les anomenades *clases creatives*. Segons Richard Florida, a partir dels anys vuitanta del segle XX apareix una classe social emergent, formada per persones assalariades de característiques molt diverses, però que, a diferència de l'antiga classe treballadora —que s'havia de limitar a rebre i a executar ordres—, destaquen per la iniciativa i la capacitat creativa.¹⁶ Les classes creatives estan formades per individus talentosos que treballen en àmbits molt diversos i que tenen com a repte principal resoldre problemes fent servir la imaginació i l'enginy. Mentre que l'antiga classe benestant nord-americana estava formada bàsicament per blancs, anglosaxons i protestants (els famosos WASP), ara els joves trencadors conformen una «classe culta», d'origen universitari, que assoleix un poder ascendent gràcies al talent. El prestigi i el poder, ja no els aca para la vella burgesia d'arrels protestants, sinó els joves informals, creatius i que mantenen viu l'esperit inconformista i contestatari de la bohèmia. Són de tarannà liberal en els afers polítics, però s'han tornat conservadors en qüestions econòmiques. El filòsof finès Pekka Himanen analitza la cultura del treball de la nova economia en un obra magistral titulada *L'ètica del hacker i l'esperit de l'era de la informació*.¹⁷ El text de Himanen manté algunes afinitats importants amb l'obra de Richard Florida. Segons Himanen, l'ètica del *hacker* comporta una nova moral del treball que desafia l'ètica protestant del treball: és



En una economia capitalista moderna, el talent, vinculat a la cultura i a l'educació, és més important que l'estatus i els contactes socials.

una nova moral del treball que es fonamenta en el valor de la creativitat i cerca una combinació harmoniosa entre passió i llibertat.

La classe creativa és una nova classe socioeconòmica que, segons l'economista d'origen canadenc Richard Florida, ha esdevingut un dels principals motors del desenvolupament regional i del creixement econòmic dels països avançats. Florida assegura que els membres d'aquest col·lectiu emergent trien el lloc de residència en funció de les oportunitats de lleure i de treball. Els membres més dinàmics del món professional ja no aspiren a aconseguir una ocupació per a tota la vida. La nova bohèmia benestant aspira a tenir un treball *cool*. Les oficines de les empreses tecnològiques suggereixen una nova concepció de l'espai. Els horaris són flexibles, i la manera de vestir, informal. Els «creatius» exigeixen un entorn laboral acollidor i no estan disposats a treballar en una ciutat grisa i ordinària. En una economia capitalista moderna, el talent, vinculat a la cultura i a l'educació, és més important que l'estatus i els contactes socials. Entre els membres de les classes creatives es fa difícil distingir entre el temps de treball i el temps d'oci, atès que sovint aquests aprofiten el temps lliure per reflexionar i trobar solució als reptes i les preocupacions professionals o simplement per fer esports o activitats d'esbarjo que els permetin alliberar-se de l'estrès. La classe creativa constitueix una mena de «classe activa» i dinàmica que contrasta amb la «classe ociosa» descrita per Thorstein Veblen a final de segle XIX. Els creatius no fan res per passar l'estona o per matar el temps. Les elits econòmiques del segle XXI comparteixen gustos i un estil de vida força auster que les allunyen dels hàbits de consum més ostentosos de les elits tradicionals. La discreció és un tret d'identitat. A més, l'estatus i la identitat d'aquestes persones procedeixen d'una vida rica en experiències i no pas del consum de béns materials.



S'estima que un jove d'avui s'ha de preparar per poder canviar d'empresa un cop cada tres anys, aproximadament.

Conclusió: el treball en temps líquids

La condició humana en les societats avançades ha assolit un caràcter incert i fluctuant. És per això que ha fet fortuna la idea que vivim en temps líquids.¹⁸ Els vincles personals són làbils, i els compromisos laborals, poc consistents. El vincle de fidelitat entre el treballador i l'empresa és cada cop més fràgil. D'altra banda, tot i que la recerca d'estabilitat és una vella aspiració de molts treballadors, el treball és cada cop més insegur. S'estima que un jove d'avui s'ha de preparar per poder canviar d'empresa un cop cada tres anys, aproximadament. Això significaria que al llarg de la trajectòria laboral haurà canviat unes quinze vegades d'empresa.¹⁹ En alguns casos el canvi d'empresa anirà lligat a un canvi d'ocupació o de professió.

El canvi permanent i la inestabilitat laboral poden crear una sensació d'inseguretat i de vertigen. Les noves generacions s'han de formar i preparar per viure una situació laboral molt volàtil. Per a la major part de joves la feina és inestable; els vincles de parella, fràgils, i l'habitatge, inaccessible. En aquests moments es pot parlar d'una prolongació forçosa del període de joventut. Hi ha un notable increment dels *joves-adults*: augmenta el nombre d'individus entorn dels trenta anys que encara viuen a la llar dels pares.

Com hem dit, el treball ocupa un lloc central en la vida dels ciutadans. Per a la major part de la població —si més no de la població en edat activa—, el treball és la principal font d'ingressos. Per a poder portar una vida digna, cal un treball digne: un treball mínimament estable que assegurí una font d'ingressos poc o molt segura i permanent. Tanmateix, en el nostre context el treball, el treball productiu és un bé cada vegada més escàs. La taxa d'atur en els països del sud d'Europa es manté alarment alta. És preocupant. Sense treball no hi ha ingressos, sense ingressos no hi ha consum i sense consum



S'ha produït una escissió entre dues cultures laborals contraposades: la cultura laboral del precariat i la cultura de les classes creatives.

es posa en risc la pròpia vida. El treball és un mitjà per guanyar-se la vida, però alhora és el principal mitjà per participar en l'esfera pública. Algunes veus parlen de la fi del treball, però sabem que no és així: actualment hi ha més feina que mai, però està mal repartida. D'altra banda, les tasques d'atenció a les persones, que generalment fan les dones, no estan retribuïdes salarialment. El problema és aconseguir una bona ocupació, una ocupació que permeti assolir un bon estatus professional i, alhora, esdevingui una font d'ingressos segura.

Pel que fa als treballadors assalariats, creiem que s'ha produït una escissió entre dos grups que mantenen una cultura laboral contraposada. A risc de simplificar, creiem que hi ha la cultura laboral del precariat i la cultura de les classes creatives. El precariat està format per treballadors poc qualificats, que fan tasques rutinàries i en pèssimes condicions laborals. Els membres del precariat treballen bàsicament per diners, no poden triar el contingut de la seva feina i tenen una escassa autonomia. Compleixen un horari rígid i estan disposats a portar uniforme. Separen clarament el temps de treball del temps d'oci. Cerquen la satisfacció personal en l'àmbit del consum i fora de l'horari laboral. Per a ells l'automatització de l'economia no comporta pas un alliberament de les tasques més pesades, i la feina segueix sent un càstig, un càstig ineludible. Finalment, els membres de les classes creatives ja no aspiren a trobar un treball per a tota la vida, sinó a créixer professionalment. Els preocupen els diners, però els preocupa més el contingut de la feina. La seva màxima aspiració és aconseguir una vida rica en experiències i no pas rica en consum de béns materials. Vesteixen d'una manera informal i no estableixen una separació radical entre el treball i l'oci. S'estimen més els horaris flexibles. Els creatius comparteixen gustos, un estil de vida força auster i exigeixen un entorn laboral acollidor.

Notes

1. Max WEBER, *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme* (Barcelona, Edicions 62, 1985).
2. *Ibid.*
3. Joan CAMPÀS, *El paper d'Internet en la cultura emergent del món actual (1945-2003)*, tesi doctoral a la Universitat de Barcelona, 2005.
4. Max WEBER, *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, *op. cit.*, p. 231.
5. *Ibid.*, p. 224.
6. *Ibid.*, p. 264.
7. *Ibid.*, p. 263.
8. Salvador CARDÚS, *Saber el temps* (Barcelona, Alta Fulla, 1985).
9. Zygmunt BAUMAN, *Vida de consum* (Madrid, Fondo de Cultura Económica, 2007).
10. Daniel BELL, *Las contradicciones culturales del capitalismo* (Madrid, Alianza Universidad, 1976).
11. Colin CAMPBELL, *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism* (Oxford, Blackwell, 1990).
12. Daniel BELL, *Las contradicciones culturales del capitalismo*, *op. cit.*
13. David LIZOAIN, *El fin del primer mundo* (Madrid, Catarata, 2017).
14. R. SENNET, *La corrosión del carácter. Las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo* (Barcelona, Anagrama, 2010).
15. David LIZOAIN, *El fin del primer mundo*, *op. cit.*, p. 108.
16. R. FLORIDA, *The Rise of the Creative Class* (New York, Basic Books, 2002).
17. Pekka HIMANEN, *L'ètica del hacker i l'esperit de l'era de la informació* (Barcelona, UOC / Pòrtic, 2003).
18. Zygmunt BAUMAN, *Temps líquids. Viure en una època d'incerteses* (Barcelona, Viena, 2011).
19. David LIZOAIN, *El fin del primer mundo*, *op. cit.*